

Kysyntätekijät ja työttömyys 1990-luvun lamassa*

JAAKKO KIANDER

Dosentti, VTT, erikoistutkija

Palkansaajien tutkimuslaitos

1 Johdanto

Pohdittaessa Suomen 1990-luvun alussa kokemaa rajua työttömyyden nousua on syytä tarkastella bruttokansantuotteella mitatun kokonaistuotannon ja sen eri komponenttien - kulutuksen, investointien, julkisen kysynnän ja nettoviennin - muutoksia 1990-luvun alkupuolen tapahtumarikkaina vuosina. Työttömyyden nousun välitön syy on yleensä työvoiman kysynnän väheneminen. Työvoiman kysyntä taas supistuu jos kokonaiskysynnän ja siten myös kokonaistuotannon kasvuvauhti on hitaampi kuin työn tuottavuuden kasvu, tai jos kokonaistuotanto suorastaan supistuu, kuten Suomessa tapahtui 1990-luvun alkuvuosina. Ennenkuin työttömyyden syitä lähdetään hakemaan eksoottisemmista selityksistä, kuten globalisaatiosta, kannustinloukuista, verotuksesta tai muis-

ta tarkemmin määrittelemättömistä rakenteellisista tekijöistä, on perusteltua viivähtää vielä tovi makrotason tarkastelujen parissa. Näin voidaan selkeyttää kuvaa niistä makrotaloudellisista muutoksista, jotka ovat Suomen dramaattisen työttömyyskehityksen taustalla ja jotka edelleen vaikuttavat työllisyyskehitykseen.

Seuraavassa keskustellaan eri kysyntäerien kehityksestä 1990-luvulla. Jaksossa 3 tarkastellaan kasvun työllistävyyttä eli kysymystä siitä onko talouskasvun ja työllisyyden välinen riippuvuus muuttunut 1990-luvulla. Kotimaisen kysynnän ja vaihtotaserajoitteen välistä yhteyttä pohdiskellaan jaksossa 4.

2 Kysyntäerien muutokset

2.1 Kokonaistuotannon muutokset

Tämä artikkeli on osa Yrjö Jahnssonin ssäätiön rahoittamaa HKKK:n tutkimusprojektia. Kirjoittaja on käyttänyt tausta-aineistona SITRAn tekemiä talouspolitiikan vaikuttajien haastatteluja.

Kokonaistuotanto supistui Suomessa kolmen lamavuoden aikana yhteensä lähes 12 prosenttia. Tuotannonmenetyksellä mitattuna 1990-lama on siten verrattavissa esim.

1930-luvun pulaan. Tätä taustaa vasten ei pitäisi olla mitään ihmeellistä siinä, että täystyöllisyys ei ole palautunut neljässä vuodessa.

Kuviosta 1 voidaan nähdä, että Suomen neljännesvuosittainen bkt saavutti huippunsa 1980-luvun ripeän kasvukauden lopuksi vuoden 1990 ensimmäisellä neljänneksellä.

Tuotantohuippua ei seurannut ainoastaan kasvun pysähtyminen, kuten aikaisempien taantumien kokemus – ja sen aikaiset talousnusteet – olisi antanut aiheen odottaa, vaan reaalisen bkt:n tason nopea putoaminen. Tuotannon lasku alkoi vuoden 1990 toisella neljänneksellä ja jatkui lähes keskeytyksettä aina vuoden 1993 toiselle neljännekselle asti eli yhtäjaksoisesti kolme vuotta.

Tuotanto alkoi jälleen elpyä vuoden 1993 kolmannella neljänneksellä mutta vuoden 1990 alun tuotannon taso saavutettiin uudelleen vasta vuodenvaihteessa 1996-97. Vuositasolla bkt:n muutokset ovat seuraavat:

Taulukko 1 Bkt:n muutokset ja kasvukuilu

	muutos	volyymi	trendi	kasvukuilu
1990	0,0 %	100,0	100,0	0,0 %
1991	-7,1 %	92,9	102,0	9,8 %
1992	-3,6 %	89,6	104,0	16,1 %
1993	-1,2 %	88,5	106,1	19,9 %
1994	4,4 %	92,4	108,2	17,1 %
1995	5,1 %	97,1	110,4	13,7 %
1996	3,3 %	100,3	112,6	12,3 %

Lähde: Kansantalouden tilinpito

Maallikon mielestä lama on ohitse kun lamaa edeltänyt tuotannon taso on saavutettu uudelleen. Ihmetystä herättää se, miksi työttömyys ei ole vastaavasti alentunut. Työttömyyttä ihmettelevissä puheenvuoroissa unohdetaan

kuitenkin tuottavuuden kasvun määrittämä potentiaalisen tuotannon taso. Jos voidaan varovasti olettaa 2 prosentin tuottavuuden keskimääräinen kasvu, saadaan potentiaalisen tuotannon taso, joka huomattavasti ylittää nykyisen tuotannon tason. Trendituotantoon verrattuna lamanaikaiset tuotannonmenetykset ovat vielä absoluuttisia menetyksiä paljon suuremmat – pahimmillaan vuonna 1993 menetys oli 20 prosentin luokkaa.

Bruttokansantuote muodostuu määritelmänsä mukaan investoinneista ja kulutuksesta sekä nettoviennistä. Investoinnit ja kulutus voidaan edelleen jakaa yksityiseen ja julkiseen osaan. Seuraavassa tarkastellaan näiden kokonaisyksynnän erien muutoksia lamavuosina.

2.2 Yksityinen kulutus

Yksityisen kulutuksen pitkään jatkunut suhteellisen tasainen kasvu taittui jo vuoden 1989 kolmannella neljänneksellä. Kulutuksen jatkuva supistuminen käynnistyi vuoden 1990 neljänneksellä ja jatkui aina vuoden 1993 ensimmäiseen neljännekseen asti (kuvio 2). Yksityinen kulutus kehittyi siten samoin kuin kokonaistuotanto. Tämä ei sinänsä ole hämmästyttävää koska yksityinen kulutus muodostaa yli puolet kokonaistuotannosta. Toisaalta kulutuksen varhainen supistuminen vastaa jo osaltaan kysymykseen laman alkuperästä. Kuten Sauramo (1991 ja 1997) on osoittanut, kyseessä oli pitkälti nimenomaan yksityisen kulutuksen kriisi.

Kulutus supistui lamavuosina jyrkemmin kuin kotitalouksien käytettävissä olevat tulot. Toisin sanoen säästämisaste kohosi, peräti 10 prosenttiyksikköä muutamassa vuodessa. Miksi näin?

Rahamarkkinoiden vapautumisen myötä kotitalouksien säästämisaste painui nollan tuntu-

maan vuosina 1987-88. Välitön syy säästämisen laskuun oli voimakas luottokannan kasvu. Tätä edisti luottojen hyvä saatavuus, veronjälkeisten reaalikorkojen alhaisuus ja hyvät tulonäkymät. Ehkä juuri odotukset jatkuvasta nimellistulojen kasvusta ja varallisuushintojen korkeasta tasosta alensivat reaalikorkoa lainaa ottaneiden talousyksiköiden mielissä.

Velkaantumisen nousua seurasi pian säästämisasteen ripeä nousu. Sinänsä olisi ollut luontevaa, että säästämisaste olisi kohonnut hiljalleen säännöstelyn aikana patoutuneen luotonkysynnän tultua liberalisoinnin myötä tyydytetyksi. Säästämisasteen äkillinen kasvu oli kuitenkin ennenkaikkea reaktio vuonna 1989 tapahtuneeseen nimellis- ja reaalikorkojen jyrkkään nousuun. Korkojen nousu teki uusien luottojen ottamisen kannattamattomaksi. Koska kotitaloudet samanaikaisesti maksoivat velkojaan pois, säästäminen lisääntyi. Yksityisen sektorin luottokanta supistuikin lamavuosina kaiken kaikkiaan peräti neljänneksellä eli noin sadalla miljardilla markalla (ks. taulukko 2).

Säästämisasteen nopea nousu oli epäilemättä merkittävin kysyntää supistanut muutos. Sitä voidaan pitää myös rakenteellisena muutoksena tai taloutta kohdanneena reaalisena shokkina. Säästämisasteen nousun taustalla voidaan nähdä aluksi vuosien 1989-92 korkean reaalkoron kausi, sitten työttömyyden kasvu. Reaalkoron nousu tekee lainanoton kannattamattomaksi ja kannustaa säästämään eli siirtämään kulutusta tulevaisuuteen. Työttömyyden kasvu taas lisää epävarmuutta tulevista tuloista ja lisää säästämisen varautumismotiivia.

Myös finanssipolitiikalla on voinut olla vaikutusta säästämiseen. Finanssipolitiikan ns. eikynesiläisiä vaikutuksia käsittelevät tutkimukset pitävät mahdollisena, että suuret budjettialijäämät lisäävät odotettua tulevaisuuden verorasitusta ja siten heikentävät veronmaksajien

Taulukko 2 Reaalikorko ja luottokanta

vuosi	helibor 3 kk	laina- korko ¹	inflaatio ²	reaali korko ³	luotto kanta
1989	12.53	12.07	6.6	5.5	351.9
1990	13.99	13.85	6.1	7.7	388.9
1991	13.07	13.84	4.2	9.6	393.3
1992	13.27	13.75	3.1	10.6	366.7
1993	7.73	9.75	2.1	7.7	331.8
1994	5.35	7.35	1.1	6.3	302.1
1995	5.76	7.46	1.0	6.5	280.6
1996	3.63	5.43	0.6	4.8	274.5

¹ Uusien luottojen keskiporko

² Kuluttajahintaindeksin muutos

³ Uusien luottojen keskiporko - kuluttajahintaindeksin muutos

tulo-odotuksia ja lisäävät säästämistä. Toisaalta myös tehdyt säästöpäätökset eli harkinnanvaraiset finanssipolitiikan kiristykset ovat voineet aiheuttaa epävarmuutta sosiaaliturvaetuksien tulevaisuudesta. Näihin molempiin muutoksiin riskiä kaihtavat kotitaloudet vastaavat lisäämällä säästämistään. Lisäksi monet ylivelkaantuneet (monista alunperin vakavaraisista talousyksiköistä tuli muutamassa vuodessa ylivelkaantuneita, kun niiden tulo- ja hintaodotukset eivät toteutuneet) ja työttömät talousyksiköt joutuivat pakostakin säästämään kohdattuaan ylikäymättömiä likviditeettirajoituksia.

Vuoden 1993 aallonpohjan jälkeen yksityisen kulutus kääntyi verkkaiseen kasvuun. Kasvu on kuitenkin ollut hidasta, jos otetaan huomioon sitä edeltänyt tasopudotus. Siksi yksityisen kulutuksen taso oli edelleen vuoden 1996 lopulla selvästi lamaa edeltänyttä tasoa alempi. Markkinakorkojen lasku vuoden 1992 huippuluvuista ei ole toistaiseksi johtanut vastaavan reaalikorkojen alenemiseen, koska myös in-

Kuvio 1 BKT

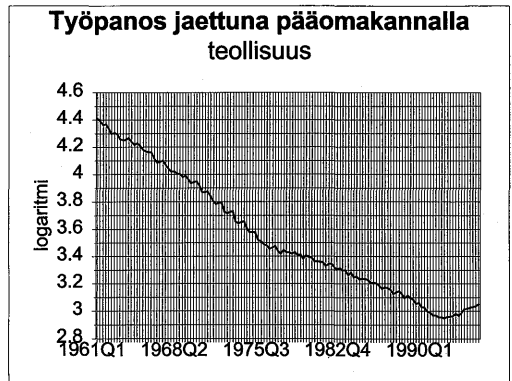
Kuvio 2 Yksityinen kulutus

Kuvio 3 Yksityiset investoinnit

Kuvio 4 Työpanos jaettuna pääomakannalla teollisuudessa

flaatio on hidastunut. Tämä on ilmeisestikin yläpitänyt korkeaa säästämisastetta. Lisäksi työttömyyden säilyminen korkeana lienee lisännyt kotitalouksien epäluottamusta, joskin Tilastokeskus on jatkuvasti raportoinut kotitalouksien luottamuksen paranevan. Kulutusta on hillinnyt myös tulojen verkkainen kasvu. Vuosina 1994 ja 1996 toteutetut finanssipolitiikan kiristykset jarruttivat tulojen kasvua.

2.3 Yksityiset investoinnit

Kaikkein rajuihin muutoksiin lamavuosina koettiin investoinneissa. Lamassa yksityiset investoinnit romahtivat eikä palautumista lamaa edeltäneelle tasolle ole vuoteen 1997 mennessä tapahtunut (kuvio 3). Tämä ei ollut odottamatonta, koska investoinnit tyypillisesti vaihtelevat enemmän kuin bkt:n muut erät. Investoinnit näyttävät reagoineen hyvin jyrkästi reaalikoron nousuun. Erityisesti asuntoinvestoinnit ovat supistuneet.

Teollisuustuotannon elpymisen myötä teollisuuden kone- ja laiteinvestoinnit ovat nousseet alhaisimmista arvoistaan. Vuosina 1992-94 teollisuuden kannattavuus ja kilpailukyky parantuivat huomattavasti ja tämä heijastui pian teollisuuden investointeihin, jotka kasvoivat vuosina 1993-95. Teollisuuden investoinnit ovat kuitenkin olleet riittämättömiä kääntämään koko yksityisten investointien bkt-erää nousuun, koska rakennusinvestointien lama on jatkunut. Lisäksi teollisuuskin on aiempaan verrattuna investoinut varovaisesti, koska se ei ole halunnut velkaantua. Velan välttäminen kertoo todellisesta rakenteellisesta muutoksesta aiempaan verrattuna; ehkä teollisuuden omistuspohjan nopea kansainvälistyminen 1990-luvulla on pakottanut yhtiöt muuttamaan rahoitus- ja investointipolitiikkaansa aiempaa vastuullisemmaksi ja varovaisemmaksi. Tämä

merkitsee pääoman korkeampaa tuottavuutta ja yritysten parempaa kannattavuutta mutta samalla myös hitaampaa kotimaisen kapasiteetin kasvua.

Rakennusinvestointien lama on taas pitkälti sidoksissa kotitalouksien säästämisalukkuuteen. Kotitalouksien asuntohankkeet lamaantuivat korkeiden korkojen, työttömyyden, epävarmuuden ja velkadeflaation aiheuttamien vaikusongelmien vuoksi. Myös asuntohintojen jyrkkä lasku vuosina 1989-93 teki uusien asuntojen rakentamisen kannattamattomaksi kun vanhat asunnot olivat uusia edullisempia.

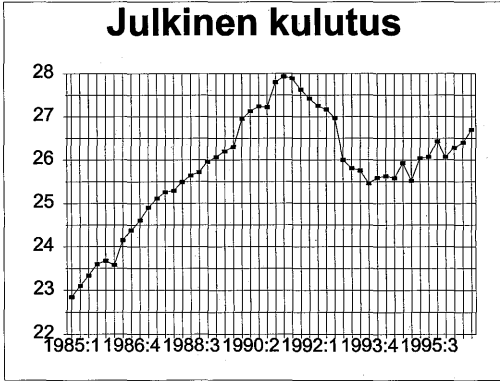
Työllisyyden kannalta investoinneilla on sekä välitön että välillinen vaikutus. Investointien toteuttaminen – varsinkin rakentaminen – lisää välittömästi työllisyyttä rakennustoiminnassa, rakennusaineteollisuudessa ja investointitavaroitten valmistuksessa. Toiseksi investointien toteutuminen kasvattaa pääomakantaa ja lisää siten tuotantomahdollisuuksia ja pysyviä työpaikkoja. Laman aikana investoinnit supistui- vat niin alhaisiksi, että ne eivät riittäneet edes korvaamaan pääomakannan kulumista. Lisäksi investointien painopiste on ollut kone- ja laiteinvestoinneissa, joilla tuotantokoneistoa on uudistettu ja työvoiman käyttöä rationalisoitu.

Pääomakannan merkitys työllisyyden kannalta on kuitenkin vähentynyt. Pääoman kasvanut tuottovaatimus on pakottanut yritykset tehostamaan pääoman käyttöä, mikä on johtanut tehokkuuden kasvuun. Niinpä vuosina 1993-96 nähtiin sellainen ihme, että teollisuuden työllisyys kasvoi samaan aikaan kuin pääomakanta supistui. Tätä muutosta kuvaa kuvio 4.

2.4 Julkinen kysyntä

Periaatteessa julkinen kysyntä eli valtion ja kuntien kulutus- ja investointimenot ovat bkt:n eksogeeninen erä. Julkisiin menoihinhan voi-

Kuvio 5 Julkinen kulutus

Kuvio 6 Julkiset investoinnit

daan vaikuttaa finanssipolitiikalla.

Käytännössä merkittävä osa julkista kysyntää eli kuntien menot näyttää käyttäytyneen kuten yritykset ja kotitaloudet. Kunnat ovat sopeuttaneet menonsa tulojen mukaan. Lisäksi kunnat ovat leikanneet investointejaan ja pyrkineet lyhentämään velkojaan. Myös valtio on erinäisin säästöpäätöksin supistanut omaa kulutustaan ja investointejaan. Lopputulos on nähtävissä kuvioista 5 ja 6: julkinen kysyntä on seurannut viiveellä bkt:n kehitystä. Finanssipolitiikka ei tässä mielessä näytä olleen aktiivista vaan pikemminkin sopeutuvaa. Julkisen kysynnän supistuminen on merkinnyt sitä, että julkisen sektorin työpaikat ovat vähentyneet samanaikaisesti yksityisen sektorin kanssa. Noin kymmenesosa työttömyyden kasvusta johtuu välittömästi näistä julkisen toiminnan leikkauksista.

Vuoden 1991 huippuun verrattuna sekä julkinen kulutus että julkiset investoinnit ovat

edelleen varsin alhaisella tasolla. Lamavuosina tapahtuneen tasomuutoksen jälkeen julkinen kulutus on kuitenkin kääntynyt uudelleen kasvuun. Kaiken kaikkiaan julkisella kysynnällä ei ole ollut bkt:n kehitystä tasapainottavaa roolia vaan se on yksityisen kysynnän tavoin sopeutunut tulojen muutoksiin. Julkisen päätöksenteon hitauden vuoksi tämä sopeutuminen on kuitenkin tapahtunut viiveellä – ehkä onneksi. Voidaan nimittäin katsoa, että julkisen kysynnän ekspansio vuosina 1990-91 ylläpiti kotimaista kysyntää ja siten sekä myöhensi että lievensi koettua tuotannon pudotusta. Osuihan julkisen kysynnän huippuvuosi juuri pahimpaan lamavuoteen.

Julkisen kysynnän supistumisesta huolimatta julkiset menot ovat lamavuosina kasvaneet voimakkaasti. Syynä tähän on ollut erilaisten tulonsiirtojen (esim. työttömyyskorvauksien ja korkomenojen) kasvu sekä pankkituki. Tulonsiirrot eivät kuitenkaan suoraan vaikuta tuotan-

toon tai työllisyyteen. Pikemminkin suuria tulonsiirtoja on maksettu toimittomuudesta. Kotitalouksille maksetut tulonsiirrot ovat tosin ylläpitäneet kotitalouksien ostovoimaa ja siten välillisesti vaikuttaneet työvoiman kysyntään.

2.5 Vienti ja tuonti

Vaikka jo vakiintuneeksi tavaksi on tullut pitää Suomen lamaa ulkoisten syiden ja ennenkaikkea Neuvostoliiton-kaupan loppumisen aiheuttamana, ei heikolla vientimenestyksellä voida selittää 1990-luvun lamaa tai työttömyyttä kuin pieneltä osin. Kuten kuvioista 7 voidaan nähdä, on vienti ainoa kokonaiskysynnän erä, joka on selvästi kasvanut lamavuosina.

Vuoden 1993 jälkeen tapahtunut bkt:n kasvu on seurausta lähes yksinomaan nettoviennin kasvusta (ks. kuviot 9 ja 10), joka puolestaan selittyy voimakkaasta viennin kasvusta. Viennin kasvu on ollut tarpeen nettoviennin eli kauppataseen ylijäämän kasvattamiseksi, koska samanaikaisesti tuonnin bkt-osuus on voimakkaasti noussut. Kuvioista 8 voidaan nähdä tuonnin kasvu.

Se miksi näin on tapahtunut on jossain määrin mysteeri. Periaatteessa vuosina 1991-93 tapahtuneen valuutan devalvoitumisen olisi pitänyt parantaa kotimaisen tuontia korvaavan tuotannon kilpailukykyä ja supistaa tuontia. Näin ei kuitenkaan käynyt vaan tuonti on kasvanut. Yksi selitys on todennäköisesti vuosien 1991-93 konkurssiaalto, joka tuhosi runsaasti tuonnin kanssa kilpailevia pk-yrityksiä (vrt. Forssell ja Tuurna, 1996). Muita syitä lienevät viennin tarvitsemat tuontipanokset (viennin kasvu edellyttää myös tuonnin kasvua) sekä Suomen tuonnin alhainen hintajousto. Tuojat olivat myös laman aikana valmiita tinkimään katteistaan säilyttääkseen markkinaosuuksiaan. Siten 1990-luvulla sekä vienti että tuonti ovat

kasvaneet nopeasti. Viennin bkt-osuus on noussut runsaasta 20 prosentista lähes 40 prosenttiin.

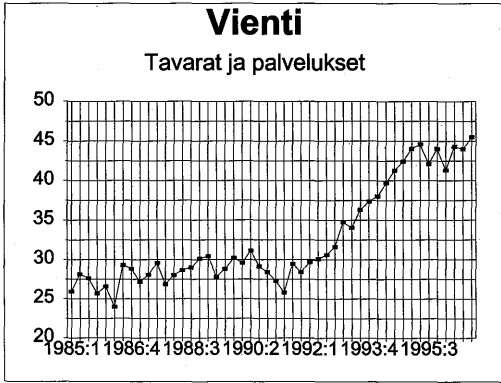
Koettua lamaa on usein ollut tapana selittää Neuvostoliiton kanssa käydyn kaupan romahuttamisella vuonna 1991 sekä samaan aikaan ajoittuneilla muilla viennin ongelmilla. Kuvioista on kuitenkin helppo nähdä, että nämä ongelmat olivat ohimeneviä. Niiden avulla voidaan selittää vain osa vuoden 1991 bkt:n supistumisesta eikä muuta.

Sen sijaan voidaan argumentoida (kuten esim. Tarkka, 1994), että laman taustalla oli 1980-luvun liian hidaskasvu viennin kasvu ja vähitellen heikentynyt kauppatase, ts. heikko nettoviennin kehitys. Koska mikään maa ei voi loputtomiin tuoda enempää kuin vie, oli nettoviennissä tapahduttava käänne jossain vaiheessa. Nyt käänne tapahtui vuosina 1991-92. Käänne perustui sekä voimakkaaseen viennin kasvuun että tuontia hillitsevään kotimaisen kysynnän lamaan. Kuvioista 9 on nähtävissä, että bkt:n palautuminen kohti vuoden 1990 tasoa perustuu nimenomaan viennin kehitykseen eikä kotimaiseen kysyntään, joka on edelleen vuonna 1997 lamassa, jos vertailukohtana pidetään vuoden 1989 tasoa.

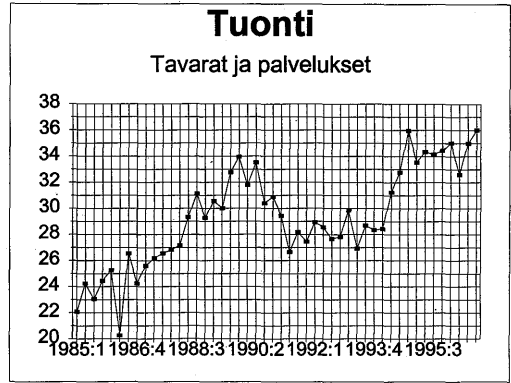
3 Kysynnän muutokset ja työllisyys

Ihmeteltäessä sitä miksi talouskasvun elpyminen vuosina 1994-96 ei ole enempää alentanut työttömyyttä (eli miksi kasvu ei ole työllistänyt), on syytä huomata, että vuosien 1994-96 talouskasvu on jäänyt vähäisemmäksi kuin sitä edeltänyt vuosina 1991-93 tapahtunut tuotannon romahdus. Suurtyöttömyys tulee ymmärrettävämmäksi kun muistetaan, kuinka paljon kansantuotteen kasvu on lamavuosina poikennut perinteiseltä kolmen prosentin kasvu-uralta. On myös huomattava, että laman jälkeinen

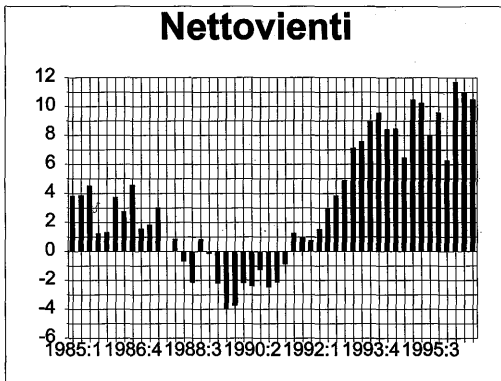
Kuvio 7 Vienti

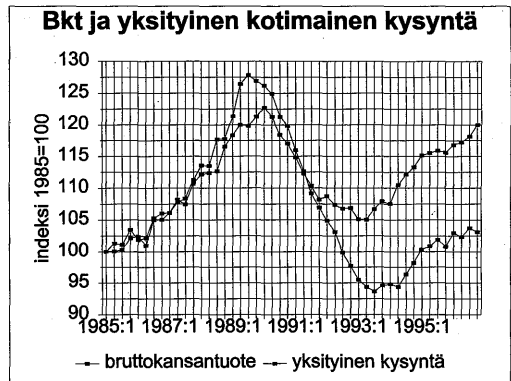
Kuvio 8 Tuonti

Kuvio 9 Nettovienti

Kuvio 10 BKT ja kotimainen kysyntä

tuotannon kasvu on ollut hitaampaa kuin monena aiempänä nousukautena. Edellisten, vielä nykyistä lievempien 1930-luvun ja 1970-luvun lamakausien jälkeen tuotannon kasvu oli erittäin ripeää (esim. vuosina 1979-80 tuotanto kasvoi lähes 13 prosenttia).

Hidas toipuminen lamasta on herättänyt runsaasti keskustelua siitä, että "kasvu ei työllistä". Tällä tavoin on yritetty artikuloida pettymystä siihen, että talouden elpyminen ei ole alentanut riittävän nopeasti työttömyysastetta. Julkisessa keskustelussa on alettu ihmetellä sitä, onko kasvun ja työllisyyden suhde muuttunut työllisyyden kannalta epäedulliseen suuntaan. Teknologiakriitikot ovat katsoneet tämän osoittavan, että automaation nopeaksi väitetty kasvu estäisi työttömyyden alenemisen. Sosiaaliturvan purkamista haluavat taas väittävät, ettei työttömyys voi poistua ilman heidän vaatimiaan "rakenteellisia" muutoksia.

Tällaisille näkemyksille on kuitenkin vaikea löytää empiiristä tukea. Teknologia on kehittynyt aina ja työmarkkinoiden rakenteet vaihtelevat maasta toiseen. Niillä ei näytä olevan mitään riippuvuutta työttömyysasteiden kanssa. Onkin helpompi löytää tukea sille, että kasvun työllistävyys riippuu tuotannon rakenteesta. Pääomavaltaista teollisuustuotantoa lisäämällä voidaan kokonaistuotantoa kasvattaa nopeasti ilman, että työllisyyden tarvitsee paljoakaan parantua. Nousukauden alkuvaiheessa yritykset voivat myös tehostaa omien työvoimaresurssiensä käyttöä tiettyyn rajaan asti ennenkuin tarve palkata uusia työntekijöitä tulee ylivoimaiseksi.

Tuotannon kasvun ja työttömyysasteen välistä riippuvuutta kuvaava Okunin laki vaikuttaa edelleen varsin käyvältä. Populaarissa muodossaan Okunin laki on sanonut, että vakaa työllisyys edellyttää kolmen prosentin talouskasvua. Lamavuosina tuotannon supistuessa

Taulukko 3 Bkt:n ja työllisyyden muutokset, %

vuosi	bkt	tuotta- vuus	työpanos	työ- aika	työlli- syyt
1988	5,4	3,9	1,5	1,2	0,3
1989	5,4	4,9	0,5	-1,1	1,6
1990	0,0	2,3	-2,3	-2,2	-0,1
1991	-7,1	-0,9	-6,2	-1,1	-5,1
1992	-3,6	2,2	-5,8	1,3	-7,1
1993	-1,2	6,4	-7,6	-1,5	-6,1
1994	4,4	3,0	1,4	2,2	-0,8
1995a	5,1	3,4	1,7	-0,5	2,2
1996a	3,3	1,9	1,4	-0,5	1,9
ka.	1,3	3,0	-1,7	-0,2	-1,5

Lähde: SVT; vuosien 1995 ja 1996 luvut ovat arvioita

tästä kasvunormista jäätin jälkeen yhteensä noin kaksikymmentä prosenttia. Suureen kasvukuiluun nähden toteutunut työttömyys on ollut itse asiassa yllättävän alhainen eikä poikkeuksellista tuottavuuden kasvun nopeutumista ole havaittavissa (ks. taulukko 3).

Taulukosta voidaan nähdä, että vuositasolla tuotannon ja työllisyyden suhde ei ole kovin stabiili. Lisäksi tuotannon muutokset välittyvät työllisyyteen viiveellä. Silti on nähtävissä, että kasvun työllistävydessä ei ole koko periodin aikana tapahtunut olennaisia muutoksia. Vuosina 1992-94 bkt:n ja työllisyyden suhde oli epäedullinen. Tuottavuuden kasvu oli nopeaa koska ainoa kasvava toimiala oli vientiteollisuus. Lisäksi työpanoksen kasvu kanavoitui keskimääräisen työajan kasvuksi eli ylitöiksi eikä työllisyyden kasvuksi. Vuosina 1995-96 kasvun työllistävyys näyttää taas olleen varsin hyvä. Selityksenä on palvelusektorin elpyminen ja siitä seurannut keskimääräisen tuottavuuden kasvun tasaantuminen sekä keskimääräisten

työaikojen lyheneminen.

Siten kasvun ja työllisyyden välisessä riippuvuudessa ei ole mitään mystistä. Tuottavuuden kasvu oli nopeinta edellisen nousukauden lopulla vuosina 1988-90 (keskimäärin jopa 3,7 prosenttia vuodessa). Lamavuosina 1991-93 tuottavuuden kasvu hidastui 2,6 prosenttiin ja elpyminen on hieman kiihdyttänyt vauhtia 2,8 prosenttiin vuosina 1994-96.

4 *Politiikka ja sen rajoitteet*

Perinteisessä keynesiläisessä makrotaloustieteessä ajatellaan, että talouspolitiikan tehtävänä on kokonaiskysyntää säätelemällä löytää paras mahdollinen työttömyyden, inflaation ja ulkoisen tasapainon kombinaatio. Suomen laman syvyys antaa aiheen kysyä, mikä meni pieleen. Edellä on kuvattu kehitystä, jossa tuotannon ja työllisyyden suuri pudotus tapahtui kotimaisen kysynnän jyrkän supistumisen seurauksena. Oliko tuo kysynnän supistuminen välttämätöntä?

4.1 *Vaihtotaserajoite*

Perustavaa laatua olevan ulkoisen epätasapainon eli käytännössä liiallisen vaihtotaseen vajeen korjaamiseksi kotimaisen kysynnän on supistuttava ellei vienti voi kasvaa. Vastaavista kehitysmaiden kriiseistä saadaan uutisia jatkuvasti. Läntisissä teollisuusmaissa tällaiseen väkivaltaiseen sopeutumiseen ei ole kuitenkaan monesti jouduttu. Jonkinlaisia esimerkkejä ovat tosin Tanska ja Irlanti, joissa ulkoisen tasapainon palauttaminen jarrutti tuntuvasti kotimaisen kysynnän kasvua 1980-luvulla. Samoin Suomessa koettiin vaihtotasekriisi vuosina 1975-76 ja siihen liittyi kotimaisen kysynnän lievä supistuminen. Juuri missään ei ole kuitenkaan ollut tarvetta mennä siihen, mihin meillä

jouduttiin eli kotimaisen kysynnän *tason* tuntuvaan alenemiseen – yleensä kyse on ollut vain kasvuvauhdin jarruttamisesta.

1980-luvun lopulla hallitsevaksi virkamies- ja ekonomistinäkemykseksi tuli, että Suomen vaihtotase oli kestävämmällä uralla, joka jotenkin olisi saatava käännettyksi. Tämän näemyksen omaksuivat lamavuosina myös johtavat poliitikot. Ajatus pukeutui aluksi huoleen siitä, että nimenomaan tavalliset kuluttajat elivät liian leveästi. Kulutuksen alettua supistua johtavat piirit taas vakuuttelivat elintason alenemisen välttämättömyyttä, jotta turmiollinen velkaantuminen ulkomaille lakkaisi. Yritysten jättämäsistä ja myöhemmin joiltain osin kannattamattomiksi osoittautuneista investoinneista ei julkisissa puheenvuoroissa kannettu vastaavaa huolta – paitsi lamassa, jolloin murehdiin vähäisiä 'tuottavia' investointeja.

Hieman epäselväksi on kuitenkin jäänyt se, missä mielessä vaihtotaseen vaje oli kestävämmällä uralla. Onhan vastaavia vaihtotaseen vajeita muissakin maissa koettu ilman suurta dramatiikkaa.

Vaihtotaseen vajetta voidaan pitää kestävämmänä, jos se näyttää johtavan velkasuhteen jatkuvaan kasvuun tai jos näyttää siltä, että vientitulot eivät riitä ulkomaisen velan hoitokuluihin. Taulukkoon 4 on laskettu Suomen vaihtotaseen tunnuslukuja.

Taulukosta on nähtävissä, että ulkomaisen velan suhde kokonaistuotannon arvoon kasvoi jyrkästi vuosina 1990-93. Syynä tähän oli ennenkaikkea valuutan devalvoituminen. Muutos on tosin yhtä jyrkkä jos tarkastellaan suhdetta vientituloihin. Luvut ovat varsin huolestuttavan näköisiä. Taulukkoon on laskettu "vakaa velka", eli sellainen velan taso joka olisi pitänyt velkasuhteen muuttumattomana (edellisen vuoden tasolla). Tämän avulla on laskettu "vakaa vaihtotase" eli sellainen vaihtotase, joka olisi

ollut kestäväällä uralla. Vertaamalla "vakaata vaihtotasetta" toteutuneeseen vaihtotaseeseen voidaan laskea "elvytysvara", joka kuvaa vakaan velan kanssa sopusoinnussa olevia kysynnän kasvumahdollisuuksia. Voidaan nähdä, että vuosina 1990-94 tällaista pelivaraa ei ollut.

Laskelma on kuitenkin kaavamainen. Se olettaa, että olisi olemassa jokin taho, joka voisi määrittää ehdottoman katon Suomen ulkomaiselle velalle ja lisäksi sen sopeutumisvauhdille kohti jotain pitkän ajan tasapainoarvoa. On tavaksi tullut viitata rahoitusmarkkinoihin tällaisena tahona. Rahoitusmarkkinat ovat kuitenkin globaalit ja muodostuvat suuresta joukosta atomistisia toimijoita. Rahoitusmarkkinoiden liiketoiminnan ideana on tarjota luottoa tarvitseville mutta kuitenkin luottokelpoisille asiakkaille. On todennäköistä, että Suomen kansantalouden romahdus vuosina 1991-93 ja siihen liittyneet yritysten kriisit horjuttivat sijoittajien uskoa luottokelpoisuuteen. On ironista, että ehkä ilman luotonoton välttämisen vuoksi tapahtunutta kotimaisen kysynnän su-

pistumista luottokelpoisuus olisi pysynyt parempana.

Vaihtotaseen sopeutumisura oli huolestuttava vuosina 1990-91, jolloin Suomi selvästi etääntyi vakaan velan uralta. Sen sijaan vuodesta 1992 lähtien uraa on lähestytty kiihtyvällä vauhdilla. Jos nykyistä trendiä jatketaan, lopputulos on ilmeisesti se, että Suomi maksaa ulkomaisen velkansa kokonaan pois, mikä tietysti rahoittajien kannalta on surullista (tästä mahdollisuudesta huomauttavat jo Pekkarinen & Vartiainen, 1993). Kaavamainen laskelma "elvytysvarasta" osoittaa, että vaihtotaseen puolesta 1990-luvun jälkipuoliskolla on runsaasti varaa kotimaisen kysynnän kasvulle.

4.2 Kysynnän rakenne ja vaihtotase

Vaikka hyväksyttäisiin oletus vaihtotaserajoitteen sitovuudesta lamavuosina, voidaan silti pohtia sitä, oliko nimenomaan kotimaisen kysynnän jyrkkä supistuminen tarpeen vaihtotaseuran korjaamiseksi. Aiheutuihan nimen-

Taulukko 4 Ulkoisen tasapainon tunnuslukuja, mrd mk

vuosi	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
vienti	117	119	109	129	159	183	207	217
bkt	485	515	500	480	478	510	545	565
vaihtotase	-25	-27	-27	-22	-6	6	23	20
velka	108	141	179	223	231	203	167	137
velka/bkt %	22	27	36	46	48	40	31	24
velka/vienti %	92	118	164	173	145	111	81	63
korot+osingot	12	14	19	24	28	22	19	19
korot/vienti %	10	12	17.5	18.5	17.5	12	9	8.5
vakaa velka	108	113	135	173	220	249	218	175
vakaa vaihtotase	-25	-5	6	6	3	-18	-15	-8
"elvytysvara"	0	-22	-33	-28	-9	24	38	28

omaan kotimaisen kysynnän alenemisesta suuria kustannuksia ja hyvinvointimenetyksiä työttömyyden ja alentuneen elintason vuoksi.

Vuonna 1990 tuonnin arvosta 56 prosenttia oli raaka-aineita ja öjlytuotteita. Investointitarvoitteen osuus oli 20 prosenttia ja kulutustarvoitteen 23 prosenttia. Toisin sanoen suorien tuontipanosten osuus investoinneista oli 15 prosenttia mutta kulutuksesta vain 6 prosenttia.

Vuosina 1991-93 kotimainen kysyntä supistui reaalisesti lähes viidenneksen eli noin 100 miljardia markkaa. Tällä tavoin aikaansaatu tuonnin väheneminen oli vain vaihde 8 miljardia markkaa. Toisaalta on otettava huomioon, kuinka suuri tuonti olisi ollut, jos kotimainen kysyntä ei olisi supistunut. Koska viennin kuluosuudet jonkun verran samanaikaisesti kasvoivat, päädytään vuotuisen tuonnin 14 miljardin markan lisäykseen toteutuneeseen tuontiin verrattuna, jos kotimainen kysyntä olisi säilynyt muuttumattomana vuosina 1991-93.

Mitä tämä olisi merkinnyt ulkoisen tasapainon kannalta? Vastausta on yritetty haarukoida taulukon 6 kontrafaktuaalisessa tarkastelussa. Taustaoletuksena on vakaa kotimainen kysyntä

Taulukko 5 Kulutus, investoinnit ja tuonti

vuosi	1990	1993	muutos
kulutus	378	338	-40
- tuonin osuus	23	21	-2
investoinnit	139	75	-64
- tuonin osuus	21	15	-6

Luvut ovat mrd. mk vuoden 1990 rahassa

Lähde: Suomen Pankki

vuosina 1991-93, toteutunut vientikehitys ja 15 miljardia suurempi vuotuinen tuonti. Lisäksi oletetaan, että ulkomaisen velan markka-arvoon vaikuttaneet valuuttakurssimuutokset ja ulkomaisten tekemät portfoliosijoitukset suomalaisiin pörssiosakkeisiin olisivat noudattaneet toteutunutta uraa.

Keskeinen seuraus näistä oletuksista olisi ollut olennaisesti toteutunutta suurempi bkt:n arvo. Kasvu ei olisi riittänyt estämään työttömyyden kasvua, mutta työttömyysaste olisi luultavasti pysynyt yksinumeroisena.

Tunnusluvuihin ainoastaan velka/vienti olisi ollut toteutunutta kehitystä heikompi. Ulko-

Taulukko 6 Ulkoinen tasapaino ilman kysynnän supistumista, mrd mk: kontrafaktuaalinen tarkastelu

vuosi	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
vienti	117	119	109	129	159	183	207	217
bkt	485	515	515	535	555	575	590	595
vaihtotase	-25	-27	-37	-32	-20	-5	10	5
velka	108	141	190	244	266	249	246	241
velka/bkt %	22	27	37	46	48	43	42	41
velka / vienti %	92	118	174	189	167	136	119	111
vakaa velka	108	113	135	197	255	276	254	250
vakaa vaihtotase	-25	-5	6	-7	-11	-10	-5	-4
"elvytysvara"	0	-22	-31	-25	-9	5	15	9

maisena velan huippuarvo suhteessa bkt:en ei olisi ollut toteutunutta korkeampi koska myös bkt olisi ollut suurempi. Velan alenemismuutos olisi ollut hitaampi. Kotimaisen kysynnän supistumisella ei näyttäisikään olleen kovin suurta merkitystä ulkoisen tasapainon kannalta. Tämä ihmeellisyys johtuu siitä, että kotimainen kysyntä on suurelta osin keskinäisten palvelusten kauppaamista kotimaisten talousyksiköiden kesken, joka ei vaadi suuria tuontipanoksia.

Vuosina 1992-95 vaihtotase kohentui vuositasolla noin 50 miljardia markkaa. Vain kolmasosa tästä muutoksesta (noin 15 miljardia) saatiin aikaan kotimaisen kysynnän supistumisen aikaansaamalla tuonnin vähenemisellä. Merkittävin syy vaihtotaseen kohenemiseen oli viennin arvon kasvu 100 miljardilla markalla. Siten kotitalouksien ja kotimarkkinoiden kannalta äärimmäisen dramaattinen ja epämiellyttävä kysynnän supistuminen näyttää olleen lopujen lopuksi vähäinen tekijä vaihtotaseen muutoksen taustalla. Kuitenkin keskeinen perustelu kotimaisen kysynnän supistamiseen tähänneelle politiikalle on ollut juuri ulkoisen tasapainon palauttaminen.

Vientitulojen massiivinen kasvu oli seuraus vientiteollisuuden kilpailukykyyn parantumisesta. Tähän on taas vaikuttanut ainakin neljä tekijää. (1) Suomen markka devalvoitui rajusti vuosina 1991-93. Muutoksen merkitystä vähentää kuitenkin se, että tämän jälkeen markka on revalvoitunut. (2) Nimellisansioiden kasvun hidastuminen vuosina 1992-93 ja uudelleen vuonna 1996 on parantanut suomalaisen tuotannon hintakilpailukykyä. (3) Työn tuottavuus on kasvanut ripeästi tehdasteollisuudessa vuodesta 1992 lähtien. (4) Myös pääoman tuottavuus on parantunut. Teollisuustuotannon voimakas kasvu vuodesta 1992 lähtien on saatu aikaan ilman pääomakannan kasvua.

Olisiko viennin kasvu voinut toteutua ilman

kotimaisen kysynnän pudotusta? Ainakin valuuttakurssimuutokset ja tuottavuuden kasvu olisivat olleet mahdollisia. Sen sijaan alhaiset nimellispalkkojen korotukset olisivat olleet ehkä vaikeammin toteutettavissa ilman kysynnän supistumisen aikaansaamaa työttömyyden kasvua. Jälkikäteen on kuitenkin helppo arvioida, että lamassa tapahtui monella tapaa rahoitusmarkkinoilta tuttu *overshooting*-ilmiö eli yli-reagointi lyhyen ajan muutoksiin.

5 Johtopäätöksiä

Suomen 1990-luvun alkuvuosina kokema lama oli syvyydessään poikkeuksellinen. Keskeinen välitön syy lamaan oli kotimaisen kysynnän supistuminen noin viidenneksellä. Nettovientien sijaan kasvoi voimakkaasti. Viennin voimakkaan kasvun vuoksi laman näkeminen ulkoisten tekijöiden aiheuttamana on ongelmallista. Kotimaisen kysynnän supistuminen voidaan nähdä tarpeellisenä muutoksena ulkoisen epätasapainon korjaamiseksi. Jälkikäteen näyttää kuitenkin siltä, että kotimaisen kysynnän supistumisen aikaansaama tuonnin väheneminen oli pientä verrattuna samaan aikaan tapahtuneeseen viennin kasvuun. Syynä tähän on kotimaisen kysynnän – varsinkin kulutuksen – suhteellisen alhainen tuontipanosten tarve. Ilmeisestikin kotimainen kysyntä ja sitä määrittävät muuttujat ylireagoivat 1990-luvun alun heikkoon vaihtotaseenäkymään. Lopputuloksena on tilanne, jossa vaihtotaseen ylijäämä on suuri, ulkomainen velka supistuu nopeasti ja kotimainen kysyntä on edelleen vuoden 1989 tason alapuolella. Kotimainen kysyntä voi siten 1990-luvun lopulla kasvaa nopeasti ilman huolta ulkoisen tasapainon horjumisesta.

Kirjallisuus

Forssell, Osmo ja Tuurna, Sami (1996): "Tuonin kasvava osuus kotimarkkinoilla harven-taa talouden kasvualustaa", *Kansantaloudel-linen aikakauskirja*, 92(3).

Pekkarinen, Jukka ja Vartiainen, Juhana (1993): "Kuinka vakavia ovat taloutemme epätasapainot?", *Kansantaloudellinen aika-kauskirja*, 89(3)

Sauramo, Pekka (1991): "Verta, hikeä ja kyy-neleitä – miksi?", *Kansantaloudellinen aika-kauskirja*, 87(4).

Sauramo, Pekka (1997): "The boom and the depression – a simple shock interpretation", *Palkansaajien tutkimuslaitoksen tutkimusse-losteita* no. 132.

Tarkka, Juha (1994): "Ulkoisten tekijöiden merkitys Suomen talouskriisissä", *Kansanta-loudellinen aikakauskirja*, 90(1).